
DOKUMENTY A MATERIÁLY

ZOSTAVENIE SYSTÉMU KONTROLY V OKUPOVANOM NEMECKU

MARIÁN MANÁK

MANÁK, M.: Establishment of the system of control in the occupied Germany. *Vojenská história*, 2, 13, 2009, pp. 97–106, Bratislava.

The study deals with the negotiations of the Allies of antifascist coalition on the after-war division of Germany. It follows the discussion on the form of control mechanism and its everyday management in the country after German capitulation. Taken from the time perspective it starts with the Conference of Foreign affair Ministers in the Great Three in October 1943 the conclusion of which was the establishment of European advisory commission focused on after-war division of Germany, up to the Jalta conference in February 1945 the Allies agreed on the main rules of their common policy towards Germany. It is highly appreciated that the author collected available international literature including published materials on the issue. He analyses the opinions and proposals of competent bodies in the states of the Great Three, while he points at the differences in opinions.

Military History. Germany. World War Two.

Konferencia ministrov zahraničných vecí Veľkej trojky, prebiehajúca od 18. do 30. októbra 1943 v Moskve, okrem iného dospela k dohode o potrebe vytvorenia mechanizmu, ktorý by zabezpečoval tesnejšiu spoluprácu medzi USA, ZSSR a Veľkou Britániou v oblasti skúmania európskych otázok, vznikajúcich z vývoja vojny. Praktickým výsledkom rokovaní, zohľadňujúcim predstavy všetkých troch veľmocí, bolo zriadenie Európskej poradnej komisie *European advisory commission* (ďalej aj „EPK“) so sídlom v Londýne.¹ Úlohu novozriadeného spoločného orgánu videli ministri predovšetkým v tom, že bude študovať európske problémy vyplývajúce z postupného ukončovania vojnových akcií, ktoré vlády Veľkej trojky uznajú za účelné komisii odovzdať na posúdenie a vypracovanie spoločného

1 Prvé zasadnutie EPK sa konalo 14. januára 1944, posledné 6. septembra 1945. Jednotlivé delegácie viedli John Winant (USA), Fiodor Gusev (ZSSR), William Strang (Veľká Británia) a od 14. 11. 1944 sa plnoprávnym členom EPK stal zástupca de Gaulleovho Bojujúceho Francúzska René Massigli.

stanoviska. Novozriadená komisia sa mala prioritne koncentrovať na otázku povojnového usporiadania v Nemecku.²

Jednou z priorit komisie bolo vypracovať pre spojenecké vlády mechanizmus kontroly, ktorý by zabezpečil plnenie kapitulčných podmienok Nemecka a každodenný chod krajiny po skončení vojny. V takomto duchu si moskovskú dohodu vykládala britská strana, ako aj americký zástupca v komisii J. Winant, ale trochu inak ju ponímala sovietska vláda a vládne štruktúry USA – predovšetkým prezident Franklin D. Roosevelt, ako aj ministerstvo vojny.³

Na prvej schôdzi EPK v januári 1944 britský zástupca v komisii W. Strang predložil spolu s návrhom na rozdelenie okupačných pásiem aj plán systému kontroly v Nemecku v čase trvania spojeneckej okupácie krajiny. Keďže Londýn už od počiatku vychádzal z predpokladu, že Nemecko bude spravované viac ako len jednou okupačnou armádou, britská delegácia navrhla rozdeliť krajinu najskôr do dvoch a následne do troch okupačných pásiem, na čele ktorých mali stáť hlavní velitelia príslušných okupačných armád. Britská strana zároveň predpokladala, že bude nevyhnutné vytvoriť centrálny správny orgán, ktorý by koordinoval zavádzanie nových zákonov a nariadení súbežne vo všetkých troch obsadených pásmach. Touto výkonnou inštanciou mala byť spojenecká Vysoká komisia pre Nemecko (*High Commission for Germany*) so sídlom v Berlíne, ktorá sa mala zaoberať riešením problémov vznikajúcich v Nemecku bezprostredne po jeho porážke. Vysoká komisia mala mať troch členov – každú z veľmocí mal reprezentovať jeden zástupca, pričom pri predsedaní tomuto orgánu sa mali pravidelne striedať. Základnou úlohou Vysokej komisie bolo odzbrojiť všetky nemecké vojenské jednotky a nastoliť v krajine poriadok a právo. Britský návrh počítal s tým, že v čase pred nemeckou kapituláciou, t.j. počas aktívneho vojenského odporu nemeckej armády, by boli hlavní velitelia jednotlivých okupačných vojsk kompetenčne nadriadení Vysokej komisii. V prípade, že by existovala nemecká centrálna vláda, hlavní velitelia mali vykonávať jej kontrolu spoločne. Po kapitulácii Nemecka a po upokojení situácie v krajine mala nastať druhá fáza tzv. „*efektívnej spojeneckej kontroly*“, keď malo dôjsť k zmene subordinácie, t.j. Vysoká komisia pre Nemecko sa mala stať nadriadeným vojenským orgánom – hlavným veliteľom okupačných pásiem – s tým, že im bude naďalej ponechané právo vyhlasovať v prípade potreby stanné právo vo svojom okupačnom pásme. Britský návrh nevyklučoval možnosť, že traja hlavní velitelia by sa neskôr mohli nejakým spôsobom začleniť do Vysokej komisie pre Nemecko.⁴

Americký návrh plánu správy porazeného Nemecka zaslal minister zahraničných vecí Cordell Hull Winantovi 26. februára 1944. Na zodpovedných pracovníkov v Spojených štátoch Winant už dlhšie naliehal, aby mu doručili relevantné podklady na rokovanie, pretože britská delegácia žiadala prediskutovať tieto otázky v rámci EPK. Spolu s memorandom prijal Winant z ministerstva zahraničných vecí list, v ktorom mu námestník ministra zahraničných vecí Edward Stettinius tlmočil názory prezidenta na nemeckú problematiku. Roosevelt v tom čase zastával iný názor, že nebolo v záujme USA participovať na povojnovej rekonštrukcii Európy, vzdialenej od brehov Spojených štátov „3500 míľ“. Prezident chcel obnovu Európy prenechať Britom, pre ktorých to podľa neho bola oveľa zaujímavejšia

2 *Foreign relations of the United States. Diplomatic Papers, 1943. General Volume I.* Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1963, s. 606 a 629.

3 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army in The Occupation of Germany 1944-1946.* Washington D. C.: Center of Military History U.S. Army, 1975, s. 125.

4 *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1944. General Volume I.* Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1966, s. 155-159 (ďalej len *FRUS 1944*).

šia téma. Roosevelt však neodmietal účasť na eliminácii Nemecka ako možného a či skôr pravdepodobného zdroja tretej svetovej vojny. Ako však niekoľkokrát zdôraznil, prvoradou podmienkou, od ktorej sa odvíjali ďalšie otázky, bolo zaujatie severozápadného okupačného pásma americkými vojskami, ktoré podľa dovedajších spojeneckých plánov malo pripadnúť britskej strane.⁵

Pokiaľ išlo o samotný americký návrh správy porazeného Nemecka, pri jeho príprave vychádzali plánovači vo Washingtone z niekoľkých základných princípov, t.j. opierali sa najmä o Rooseveltove vyjadrenia z októbra 1943, keď sa pred Moskovskou konferenciou ministrov zahraničných vecí a tiež pred stretnutím s britským premiérom Winstonom Churchillom v Káhire jasne vyjadril o potrebe rozdelenia Nemecka na tri, a prípadne i na viac častí. Z toho dôvodu bolo pre zodpovedných vojenských činiteľov USA prvoradé uskutočniť decentralizáciu porazenej krajiny. Druhý východiskový aspekt zohľadňoval názor ministerstva vojny, ktoré predpokladalo, že v ďalšej fáze bude pravdepodobne nevyhnutné ustanoviť určitú formu vojenskej vlády (*Military Government*), zloženú zo zástupcov okupačných síl troch veľmocí. Presná podoba vojenskej vlády s celonemeckou pôsobnosťou však nebola v dokumente podrobnejšie vysvetlená, ale mala byť predmetom ďalšej diskusie a dohody všetkých troch veľmocí. Keďže zástupcovia ministerstva vojny mali trvalú snahu obmedzovať kompetencie EPK, podľa ich názoru – zohľadnenom v spomínanom memorande – londýnska komisia sa nemala v tomto smere vôbec angažovať. Prinajmenšom preto, lebo mandát a rozsah úloh zadaných EPK bol limitovaný len na krátke obdobie po kapitulácii Nemecka.⁶ Washingtonskí plánovači na ministerstve vojny boli pevne presvedčení o tom, že ich povinnosťou je chrániť kompetencie vojenských autorít pred ich okliešťovaním zo strany civilistov. Navyše, minister vojny Henry Stimson bol od začiatku proti vzniku EPK a prácu tohto orgánu dlhodobo ignoroval.⁷

Uvedený americký návrh bol založený v prvom rade na jednoznačnej potrebe dosiahnutia trojstranného konsenzu o podobe rozsahu a formy spravovania Nemecka vojenskými autoritami ešte pred jeho kapituláciou. Plán považoval za optimálne riešenie rozdelenie krajiny do okupačných pásiem spravovaných separátne; výnimkou bol Berlín, ktorý mal byť spravovaný spoločným spojeneckým orgánom nazvaným Kontrolná rada (*Control Council*). Kontrolná rada sa mala skladať z najvyšších vojenských predstaviteľov troch okupačných mocností a nimi menovaných zástupcov v rovnakom počte z každej strany. Avšak Kontrolná rada nemala niesť priamu zodpovednosť za oblasť mimo hlavného mesta, ale všetky dôležité nariadenia s dosahom na civilnú sféru v porazenom Nemecku mali byť obsiahnuté v inštrukciách jednotlivých veliteľov okupačných pásiem.⁸

Pri porovnaní amerického a britského návrhu bolo evidentné, že britský plán kládol väčší dôraz na civilnú zložku pri správe krajiny (členovia Vysokej komisie pre Nemecko nemuseli nevyhnutne pochádzať z vojenských kruhov), zatiaľ čo americká strana dávala pri správe krajiny prednosť vojenským štruktúram. Winant spolu s členmi britskej delegácie pokračovali v hľadaní kompromisného riešenia, nakoľko oba návrhy, čo do spôsobu riadenia krajiny, tak odlišné neboli. Oba plány totiž predpokladali vytvorenie okupačných pásiem na čele s hlavnými veliteľmi okupačných vojsk a vytvorenie určitého centrálného orgánu s celone-

5 FRUS 1944, s. 183-184.

6 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army*, s. 126.

7 KEYSERLINGK, R. H.: *Austria in World War II: An Anglo-American Dilemma*. Kingston : McGill-Queen's Univ. Press, 1988, s. 153.

8 FRUS 1944, s. 185-188.

meckou pôsobnosťou. Iný postoj k predmetnej téme zaujala sovietska strana. Jej zástupca F. Gusev počas jari 1944 nedisponoval v tejto záležitosti relevantnými podkladmi z Moskvy, a preto o predložených návrhoch odmietal rokovať. Tým komisia v otázke hľadania spôsobu systému kontroly v Nemecku uviazla na dlhší čas na mŕtvom bode.

Začiatkom mája britská strana rozšírila svoj pôvodný návrh z 15. januára, ako aj doplnený plán z 22. marca, v ktorom bližšie popísala fungovanie Vysokej komisie pre Nemecko. V následnej diskusii sa však ukázalo, že oba návrhy nedostatočne upravovali kompetenčný pomer medzi Hlavnou komisiou pre Nemecko a hlavnými veliteľmi jednotlivých okupačných vojsk v čase medzi kapituláciou Nemecka a obdobím prevzatia právomoci v krajine Vysokou komisiou. Tým reálne hrozilo, že na území Nemecka mohol nastať chaos v tom, že by nebolo jasné, ktorý z týchto spojeneckých orgánov disponuje v danom čase najvyššou právomocou v krajine. Briti vyšli v ústrety americkému dokumentu a v doplnenom návrhu ponechávali výkonné kompetencie trom najvyšším vojenským veliteľom aj v čase bezprostredne po nemeckej kapitulácii, pričom títo mali vytvoriť spoločný orgán nazvaný Vojenská komisia (*Military Commission*). Vojenská komisia mala fungovať obdobne ako americkú stranou preferovaná dočasná vojenská vláda a jej prvoradou úlohou bolo stabilizovať situáciu v krajine po skončení vojny, kým zodpovednosť za chod štátu neprejde do rúk Vysokej komisie pre Nemecko. V podstate mal v Nemecku existovať trojfázový systém preberania moci v krajine. V prvej fáze – v období pred kapituláciou – mali mať rozhodujúce slovo jednotliví hlavní velitelia okupačných vojsk. V druhej fáze – po kapitulácii Nemecka – mali spomínaní hlavní velitelia vytvoriť Vojenskú komisiu a až v tretej fáze britská strana počítala s prechodom moci do rúk Hlavnej komisie pre Nemecko. Avšak ani tento posledný britský návrh, podobne ako oba predchádzajúce, nestanovil presnú lehotu, ako dlho má Vojenská komisia Nemecko spravovať. Proces prechodu prevzatia zodpovednosti za správu v krajine z Vojenskej komisie na Vysokú komisiu pre Nemecko sa podľa britských predstav nemal zbytočne odďaľovať, ale mal sa uskutočniť v čo možno najkratšom čase po nemeckej kapitulácii.⁹

Podobný recipročný krok sa vynasnažili urobiť Winantovi poradcovia, ktorí v júli 1944 zrevidovali vlastný pôvodný návrh a nazvali ho „Zásady spojeneckej vojenskej vlády v Nemecku“ (*Principles of Allied Military Government in Germany*). Skombinovali v ňom dovtedajšie dokumenty, ktoré sa v danej súvislosti ocitli na rokovačom stole, pričom stále nemohli zohľadniť sovietske predstavy, keďže Gusev v tomto smere nič nové nepredložil. Z toho dôvodu nebol predložený elaborát pokladaný za definitívny. Jeho tvorcovia počítali s tým, že keby ho aj odsúhlasili všetky tri delegácie, detailnejšie plány spojeneckej kontroly v Nemecku by bolo ešte i tak potrebné doriešiť.

Predložený dokument v úvodnej časti sumarizoval princípy, ktorými sa spojenecké mocnosti mali riadiť pri správe Nemecka. Podľa názoru predstaviteľov americkej delegácie v EPK bolo úlohou systému spojeneckej kontroly v povojnovom Nemecku vykonávať dozor pri uplatňovaní podmienok kapitulácie, odzbrojiť a demilitarizovať krajinu a zničiť všetok jej vojnový potenciál, zatknúť a následne potrestať vojnových zločincov a zakázať NSDAP. Okrem toho mali Spojenci zabezpečiť chod Nemecka po správnej stránke a riadiť jeho politickú a hospodársku rekonštrukciu tak, aby bol z dlhodobého hľadiska zabezpečený maximálny prínos krajiny pre medzinárodnú bezpečnosť. V ďalšej časti dokument predpokladal, že hlavní spojeneckí velitelia, ako predstavitelia svojich vlád v Nemecku, vytvoria spoločný orgán nazvaný Najvyššie velenie (*Supreme Authority*), ktorý by zabezpečoval

9 FRUS 1944, s. 211-216.

správny systém v Nemecku. V tomto prípade išlo o progres, pretože v pôvodnom návrhu z 26. februára 1944 americká strana počítala s ustanovením iba nešpecifikovanej formy vojenskej vlády, avšak na druhej strane Američania nezohľadnili posledný britský návrh, nakoľko predložili iba tzv. dvojfázový plán – nepočítali teda s dlhodobejšou spoločnou správou Nemecka. Druhou spojeneckou inštanciou v krajine mala byť, rovnako ako v prvom americkom návrhu, Kontrolná rada, ktorá by prioritne dozerala na správu Veľkého Berlína. Okrem toho Kontrolná rada mala Najvyššiemu veleniu predkladať návrhy ohľadom tvorby novej politickej koncepcie v krajine. V Nemecku mala byť na rozdiel od dovtedajšej politickej štruktúry zachovaná len správna sústava, pričom do funkcií v administratívnom aparáte nemali byť prijímaní žiadni bývalí vysokopostavení členovia NSDAP. Rozpaky vyvolávala veta z dokumentu, že z kontinuálneho hľadiska sa pripúšťala možnosť ponechať na svojich miestach dovtedajších zamestnancov, ktorí sice členmi nacistickej strany boli, ale v minulosti sa aktívne do jej činnosti nezapájali. Ako mali príslušné spojenecké orgány zisťovať „mieru angažovanosti“ v NSDAP a čo sa vôbec za „aktívnu činnosť“ malo považovať, návrh neuvádzal.¹⁰

Práca komisie v otázke doriešenia systému kontroly v Nemecku viazla aj preto, lebo Gu-sev až do konca augusta 1944 neprejavoval ochotu diskutovať na túto tému. Avšak postup spojeneckých vojsk vo Francúzsku a pád Paríža prinútili sovietsku delegáciu k väčšej iniciatíve, ktorá vyústila do predloženia vlastného plánu. Obsahoval súhrn opatrení na obdobie nasledujúce ihneď po ukončení nepriateľstva, v rámci ktorého sa mali bezprostredne realizovať základné požiadavky bezpodmienečnej kapitulácie. Podobne ako Američania, ani sovietski predstavitelia neuvažovali v dlhodobějších časových rámcoch (na rozdiel od Britov, ktorí vo svojich plánoch počítali v záverečnej fáze okupácie s pôsobením trojstranného celonemeckého orgánu – Vysokej komisie pre Nemecko). Podľa predstáv sovietskej strany mali najvyššou právomocou v krajine disponovať hlavní velitelia americkej, sovietskej a britskej okupačnej armády, každý osobitne vo svojom okupačnom pásme. Z dôvodu lepšej koordinácie mal pri každom spojeneckom štábe pôsobiť vojenský pridelenec z ostatných dvoch okupačných veľmocí. Traja hlavní velitelia okupačných pásiem mali spolu vytvárať Kontrolnú radu (*Control Council*)¹¹, ktorá mala spoločne riešiť celonemecké problémy, napríklad otázky týkajúce sa obchodu, priemyslu, logistiky, ale aj vojenských záležitostí. Okrem toho mala Kontrolná rada priamo riadiť nemeckú vládu a centrálné orgány v krajine, nakoľko sovietska strana predpokladala, že v čase kapitulácie bude v Nemecku funkčná vláda stále existovať. Bežné každodenné záležitosti mali spadať do kompetencie stáleho Koordinačného výboru (*Co-ordinating Committee*), pozostávajúceho z troch vysokých predstaviteľov spojeneckých mocností, ktorých vojenská hodnosť nesmela byť nižšia ako hodnosť generála. Medzi povinnosti Koordinačného výboru mala patriť implementácia rozhodnutí Kontrolnej rady, pravidelný dozor nad aktivitami a korešpondenciou nemeckej vlády a centrálnych inštitúcií, ďalej koordinácia záležitostí, ktoré si vyžadovali rovnaké opatrenia vo všetkých troch okupačných pásmach a v konečnom dôsledku aj vypracovávanie podkladov pre spoločné rozhodnutia Kontrolnej rady. Pokiaľ išlo o správu hlavného mesta

¹⁰ FRUS 1944, s. 246-248.

¹¹ V uvedenom sovietskom návrhu mali Kontrolnú radu (*Control Council*) tvoriť jednotliví hlavní velitelia spojeneckých okupačných vojsk, avšak v už skôr predložených amerických plánoch mala mať Kontrolná rada úplne iné personálne zloženie a funkčné zaradenie – podľa Američanov Kontrolná rada mala byť podriadená hlavným veliteľom okupačných vojsk a jej úlohou malo byť spravovanie oblasti Veľkého Berlína. V zmysle sovietskeho návrhu mal tieto úlohy v hlavnom meste Nemecka vykonávať osobitný obdobný spojenecký orgán nazvaný Komandatúra.

Berlín, sovietsky návrh počítal so zriadením osobitného medzispojeneckého orgánu nazvaného Komandatúra. Podobne ako Kontrolnú radu aj Komandatúru mali tvoriť traja velitelia okupačných sektorov. Kompetenčne mala spadať pod Kontrolnú radu.¹²

Sovietsky návrh aktuálne zapadal do americkej vnútropolitckej debaty o charaktere po-vojnovej nemeckej vlády. Vplyvný minister obchodu Henry Morgenthau sa dlhodobo snažil presadiť, aby sa veliteľom amerického okupačného pásma stal civilista. Predstavitelia ministerstva vojny H. Stimson a John McCloy však na Roosevelta naliehali, aby správa okupačného pásma bola zverená niekomu z ministerstva vojny, najlepšie vojakovi disponujúcemu širokými právomocami. Úplne inak však zmýšľalo ministerstvo zahraničných vecí, ktoré preferovalo nastolenie ústrednej spojeneckej vlády v Berlíne.¹³ Prezident Roosevelt sa prikláňal k Morgenthauovej predstave a presadzoval vymenovanie civilného správcu, pričom mal už vybrať aj svojho nominanta – Roberta Murphyho, ktorého vyslal do štábu hlavného veliteľa spojeneckých expedičných síl v Európe (*Supreme Headquarters Allied Expeditionary Force*), aby sa bližšie oboznámil s nemeckou problematikou. Pred odchodom mu povedal, že Spojené štáty od Nemecka vojnové reparácie vyžadovať nebudú, avšak pripustil, že „*Briti, Sovietsi a iné spojenecké štáty by mali dostať nemecké pracovné sily a zariadenia*.“ Spojenci mali podľa jeho názoru v Nemecku rokovať s „*veliteľmi a úradmi na miestnej úrovni*“, z čoho vyplývalo, že ústredné nemecké orgány či nemecké hlavné velenie nemali disponovať výraznejšími právomocami. Takýto postup mal Spojené štáty uchrániť pred možným obvinením, že uzavreli dohodu s nejakou skupinou ľudí, ktorá by „*predstierala, že je protinacistická, a pritom by mohla byť len zásterkou nežiaducich živlov*“. Pokiaľ išlo o vojnových zločincov, Roosevelt presadzoval názor, že by sa s nimi malo nakladať „*sumárne*“, bez „*dlhých prietahov a právnických procedúr*“. To znamenalo, že po náležitej identifikácii mali byť jednoducho popravení. V konečnom dôsledku sa však snažil zorganizovať okupáciu Nemecka takým spôsobom, že by sa na nej dala zakladať ďalšia spolupráca so Stalinovým Sovietskym zväzom.¹⁴

V tejto súvislosti je vhodné priblížiť si názory Geорга F. Kennana, ktorý pôsobil niekoľko mesiacov vo funkcii politického poradcu amerického zástupcu v EPK, na spôsob zmýšľania zodpovedných amerických činiteľov o problematike povojnového usporiadania Nemecka. Kennan si nespomínal, že by ho počas jeho pôsobenia v EPK alebo pri nejakej inej príležitosti boli z Washingtonu požiadali o konzultáciu ohľadom Nemecka, alebo že by bol niekedy dostal možnosť predložiť vláde vlastný pohľad na túto záležitosť. Kennanov priateľ Henry P. Leverich, s ktorým pred vojnou slúžil na veľvyslanectve v Berlíne, ho pri jednej príležitosti bližšie uviedol do nemeckej problematiky.¹⁵ Ukázal mu dokument týkajúci sa využitia nemeckého personálu budúcou vojenskou vládou, o ktorom sa vtedy vo washingtonských kuloároch rokovalo a ktorý bol neskôr Winantovi odoslaný do EPK ako oficiálny americký návrh. Vládny dokument konštatoval, že je nevyhnutné zabrániť, aby „*Nemci zamestnaní v administratívnom aparáte boli nepriateľmi demokratickej rekonštrukcie*.“ Z administratívnej mašinérie nemeckého štátu mali byť vylúčené „*všetky osoby patriace do určitých vyme-*

12 FRUS 1944, s. 299-301.

13 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army*, s. 127.

14 BESCHLOSS, M.: *Dobývateľé. Roosevelt, Truman a zničení Hitlerova Nemecka 1941 – 1945*. Praha – Plzeň 2005, s. 109 a 154.

15 Neznamenalo to, že by bol Kennan v tomto smere nováčikom alebo že by nebol veci dostatočne poznal. V Nemecku prežil časť detstva a študentských čias. Neskôr v tejto krajine pôsobil v úradnej funkcii viac ako päť rokov, z toho skoro tri roky počas druhej svetovej vojny.

dzených skupín, zahrňujúcich prinajmenšom 3 milióny osôb“. Po jeho zhladnutí sa Kennan rozhodol napísať memorandum, v ktorom sa bližšie venoval otázke takéhoto plánovania.¹⁶

Memorandum rozdelil do troch hlavných bodov. V prvom rade vyslovil presvedčenie, že úmysel americkej vlády v otázke kategorizácie obyvateľstva do určitých skupín je neuskutočniteľný, pretože takéto lustrovanie by si zo strany Spojencov vyžadovalo vysoký stupeň profesionality v oblasti personálnej politiky. A keďže bol brilantným znalcom európskych medzinárodných vzťahov, pochyboval, že by sa v takejto chúlостivej veci dala dosiahnuť súhra na tripartitnej úrovni. Existovala len malá pravdepodobnosť, že by sa Spojenci dokázali zhodnúť na vymedzení skupín, ktoré mali byť eliminované, pretože vrcholní predstavitelia ZSSR, ale aj Veľkej Británie mali sklon viac sa zaujímať o okamžitú využiteľnosť jednotlivcov na svoje vlastné účely a záujmy ako o ich predchádzajúce názory, ktoré kedysi (možno) hlásali. Na takéto lustrovanie by zároveň bolo potrebné zriadiť obrovský a nevyhnutne nepopulárny vyšetrovací aparát. Kennanovi sa videlo nemožné podrobne preskúmať a prešetriť politické aktivity obrovského množstva ľudí v cudzej krajine – v každom prípade by sa to nezaobišlo bez chýb a omylov. Existovalo totiž viacero spôsobov, ako sa Nemci mohli vyhnúť takémuto vyšetrovaniu (zničenie záznamov, korupcia vyšetrovateľov, apod.), ktoré by tak v konečnom dôsledku viedlo len k rozporom medzi Spojencami.¹⁷

Po druhé, keby sa projekt aj bol dal úspešne realizovať, neposlúžil by cieľu, na ktorý bol určený, lebo vo vojnu zničenej krajine sa jednoducho nedala nájsť iná skupina ľudí, schopných prevziať zodpovednosť za tých, ktorí by od moci boli odstavení. Podľa Kennanovej mienky až deväťdesiat percent z tých, ktorí boli v Nemecku schopní a rešpektovaní, spadalo presne do tých kategórií, ktoré mali byť vylúčené z verejného života. Z toho logicky vyplývalo, že správu štátu by museli prevziať okupačné sily v spolupráci s nejakou skupinou demokraticky zmýšľajúcich Nemcov. Pritom bolo nanajvýš otázne, v akom stave sa liberálne sily v krajine nachádzali; on sám ako znalec nemeckých pomerov ich považoval za žiaľostne malé a slabé. Ak by takáto vláda nejakým spôsobom aj vznikla, musela by si byť vedomá toho, že za chrbtom má ohromne silnú, ale nepriateľsky naladenú opozíciu. Výsledkom by bola konečná diskreditácia všetkého, za čím by západné sily v Nemecku stáli. Oddiaľ bol podľa Kennana už len krok k triumfálnemu návratu bývalých nacistov ako „osloboditeľov“ Nemecka.¹⁸

V súvislosti s Rooseveltovým presvedčením o „prušiackom nacionalizme“¹⁹ Kennan zastával názor, že odstránenie nacionalistických elementov z verejného života by bola úloha nielen neuskutočniteľná a neefektívna, ale aj zbytočná, pričom ťažisko americkej povojnovej prítomnosti v Nemecku videl v aktivitách smerujúcich k tomu, aby sa krajina opäť nestala zdrojom vojenskej agresie. Na druhej strane Kennan, podobne ako Roosevelt, otvorene pripúšťal, že Nemecko ako také je svojim založením nacionalistické. Z tohto dôvodu pokladal za účelné Nemecku ukázať, že agresia sa nevypláca – čo ale nechcel demonštrovať násilným odstránením ťažko vymedziteľnej skupiny ľudí z verejného života. Podľa neho úlohou Spojencov voči vtedajšej vládnucej triede v Nemecku nebolo prinútiť ju stiahnuť sa z pozícií v momente, keď sa to pre ňu stane nepríjemným bremenom, ale nekompromisne jej ukázať, že Nemecko nie je dostatočne silné na to, aby mohlo ohrozovať záujmy ostatných, a že aký-

16 KENNAN, G. F.: *Memoirs 1925 – 1950*. Boston: Little, Brown and Co., 1967, s. 175.

17 Tamže, s. 175-176.

18 Tamže, s. 176-177.

19 Prezident bol presvedčený o tom, že primárnym zdrojom nemeckého militarizmu a nacistického zla je Prusko, a že jeho oddelením od zvyšku krajiny sa situácia v povojnovom Nemecku výrazne zlepší.

koľvek pokus v tomto smere by nevyhnutne viedol ku katastrofe. Podľa Kennanových úvah by takto zvolený prístup viedol v konečnom dôsledku k postupnému oslabovaniu fašizoidných elementov v krajine. Ale ak by predsa len tieto antidemokratické zložky v spoločnosti pretrvali, bolo by to odrazom vývoja domácej nemeckej politiky, a nie nevhodných vonkajších vplyvov cudzích síl. Ako Kennan dodal, „*politický vývoj veľkých národov je podmienený a určovaný ich národnými skúsenosťami, nikdy nie zasahovaním zahraničných síl do ich vnútorných vzťahov*“²⁰.

V inom memorande, adresovanom priamo Winantovi a týkajúcom sa možného potrestania vojnových zločinov, Kennan vyjadril svoj nesúhlas s Rooseveltovým optimizmom, pokiaľ išlo o povojnovú spoluprácu so Stalinom. Nebolo to len v tom, že každý pokus o vzájomnú spoluprácu považoval za odsúdený na neúspech – Kennan nemal žiadne ilúzie o skutočných sovietskych plánoch s povojnovým Nemeckom. V tomto kontexte si neodpustil poznámku, že údajná vojenská mentalita nemeckého národa, ako to s obľubou pripomínal Roosevelt, je v skutočnosti všeobecne rozšíreným javom, a rozhodne nie je charakteristickou črtou výlučne Nemcov – čo bol aj jeden z hlavných dôvodov, prečo sa Kennan staval proti akémukoľvek programu denacifikácie. Nesympatizoval s nacistickými ideami, ale ako znalec sovietskych pomerov a diplomat nemal ani najmenšiu chuť prizerať sa tomu, ako Spojené štáty – práve spoločne so Stalinom – posudzujú a trestajú iných.²¹

Kennanove „kacírské“ úvahy však v tom čase nielenže neboli pre Washington vôbec vítané, ale ľudia sediaci na zodpovedných miestach ich pravdepodobne ani nečítali. Americký veľvyslanec v Sovietskom zväze Averell Harriman si dokonca vyslovene neprial, aby Kennan – už ako zamestnanec na veľvyslanectve v Moskve – predkladal vlastné úvahy o politickej situácii.²² Jeho názory a skúsenosti (aj z misie u Winanta) boli natolko odlišné od oficiálnych názorov americkej zahraničnej politiky, že Kennan sám uvažoval o odchode zo služieb ministerstva zahraničných vecí a ukončení svojej diplomatickej dráhy.²³ O Kennanove závery a postrehy sa Washington začal serióznejšie zaujímať až po nástupe Harryho S. Trumana na prezidentský post v apríli 1945, keď sa do popredia dostávala jemu názorovo blízka skupina politikov ako George C. Marshall, či Dean Acheson.²⁴ Krátko nato v roku 1947 dostal Kennan možnosť naplno rozvinúť svoje predstavy a získané skúsenosti pri projektovaní Marshallovoho plánu.

Winant, ako oficiálny zástupca Spojených štátov amerických v EPK, sa v roku 1944, samozrejme, nemohol riadiť Kennanovými úvahami, ale musel čakať na pripomienky k predloženému plánu z Washingtonu, a to takmer štyri mesiace. Až začiatkom novembra dostal inštrukciu nazvanú „Spojenecký kontrolný systém v Nemecku“ (*Allied Control Machinery in Germany*), vyhotovenú Pracovným bezpečnostným výborom (*Working Security Committee*) a schválenú ministerstvom zahraničných vecí i Zborom náčelníkov štábov (*Joint Chiefs of Staff*). Nebrala do úvahy posledný Sovietsmi predložený dokument v danej veci, ale jej washingtonskí autori sa v inštrukcii snažili bližšie špecifikovať a osvetliť určité nejasnosti z predchádzajúceho amerického plánu. V podstate sa však jediná výraznejšia úprava týkala len otázky možného zamestnávania domácich nemeckých kádrov v administratívnej sfé-

20 KENNAN, G. F.: *Memoirs*, s. 177-178.

21 Tamže, s. 179-180.

22 KENNAN, G. F. – LUKACS, J.: *George F. Kennan and the Origins of Containment 1944 – 1946: the Kennan-Lukacs Correspondence*. University of Missouri Press, 1997, s. 27.

23 WANNER, J.: *Spojené štáty a evropská válka 1939 – 1945. Díl III. Zápas o Evropu*. Praha 2002, s. 238.

24 MAUROIS, A.: *Súbežné dejiny USA. Dejiny USA v rokoch 1917 – 1961*. Bratislava : Smena 1966, s. 311.

re, keď revidovaný dokument upresňoval, že do správnych orgánov sa mali títo prijímať len na také miesta, kde sa zvyčajne vykonávajú čisto „rutinné úkony“. V konečnom dôsledku sa ale ponechávalo na zváženie okupačným veliteľom, či vojenská okupačná moc splní stanovené ciele skôr za pomoci vlastných dôstojníckych kádrov, alebo či bude vhodnejšie ustanoviť na niektoré pozície preverených domácich nemeckých činiteľov. Vychádzalo sa tak v ústrety Rooseveltovej predstave, aby sa problémy riešili až priamo na mieste, bez predchádzajúcich konkrétnych záväzných rozhodnutí prijatých vo Washingtone. Z toho dôvodu sa nemenil pôvodný americký plán, že v každom pásme bude najvyšším predstaviteľom moci hlavný veliteľ okupačných síl, pod ktorého právomoc mali spadať všetky ozbrojené sily aj civilné obyvateľstvo. Rovnako tak traja hlavní velitelia mali vytvoriť spoločný orgán nazvaný Najvyššie spojenecké velenie (*Supreme Allied Authority*) a taktiež sa počítalo so zriadením ďalšieho výkonného orgánu – Kontrolnej rady.²⁵

Z uvedeného je zrejme, že predložený upravený dokument bol zameraný výlučne na systém kontroly v povojnovom Nemecku, avšak to neznamenalo, že by sa menila dovtedajšia filozofia plánu spojeneckej kontroly v okupovanej krajine – Spojenci mali naďalej dohliadať na uplatňovanie podmienok kapitulácie, zabezpečiť postupnú demilitarizáciu, demokratickú a denacifikáciu krajiny a riadiť povojnovú politicko-hospodársku rekonštrukciu Nemecka. Inštrukcia v zásade nijako neprecizovala predošlé elaboráty o kontrolnom mechanizme v Nemecku – ba možno povedať, že v podstatných bodoch boli všetky návrhy takmer totožné, a preto americká a britská delegácia z taktických dôvodov akceptovali sovietsky návrh ako východisko pre finálnu podobu textu. Po štylistických úpravách bola konečná verzia dokumentu nazvaná „Dohoda o kontrolnom mechanizme v Nemecku“ (*Agreement on Control Machinery in Germany*), podpísaná 14. novembra 1944 zástupcami troch veľmocí. Podľa dokumentu mali zvrchovanú moc v krajine po dobu okupácie vykonávať velitelia ozbrojených síl ZSSR, USA a Veľkej Británie, a to v súlade so smernicami svojich vlád. V celonemeckých záležitostiach mali postupovať spoločne ako členovia najvyššieho spojeneckého orgánu – Kontrolnej rady. Tá mala zabezpečiť, aby velitelia v jednotlivých pásmach postupovali vo vzájomnej zhode. Okrem toho jej úlohou bolo vypracovávať smernice vo vojenských, politických a hospodárskych otázkach týkajúcich sa celého Nemecka; v prípade zriadenia ústrednej nemeckej správy mala Kontrolná rada dozerať na jej činnosť. Kontrolná rada sa mala schádzať minimálne raz za desať dní, na požiadanie niektorej zo strán, prípadne aj častejšie. Veľmi dôležité bolo ustanovenie, že rozhodnutia Kontrolnej rady musia byť prijaté jednodhlasne. Z dôvodu lepšej koordinácie mal pri každom spojeneckom štábe pôsobiť vojenský, námorný a letecký pridelenec ostatných dvoch okupačných veľmocí. Popri Kontrolnej rade mala byť zriadená aj nižšia inštancia – Koordinačný výbor, ktorého hlavnou úlohou bolo vypracovávať podklady pre rozhodnutia Kontrolnej rady. Ďalší medzispojenecký vládny orgán nazvaný Komandatúra (*Komendatura*) mal zodpovedať za chod a riadenie oblasti Veľkého Berlína a mali ho tvoriť traja velitelia okupačných sektorov, pričom kompetenčne mala Komandatúra spadať priamo pod Kontrolnú radu. Pokiaľ išlo o časové obmedzenia, Kontrolná rada a ostatné spojenecké kontrolné orgány mali pôsobiť iba krátkodobo – určitý, bližšie neohraničený čas po kapitulácii Nemecka, keď sa mali v krajine uplatňovať základné požiadavky bezpodmienečnej kapitulácie. V zmysle záverečného článku „Dohody o kontrolnom mechanizme v Nemecku“ mal byť následný systém kontroly

25 FRUS 1944, s. 374-378.

v krajine, aplikovaný v neskoršom období, predmetom ďalšej trojstrannej dohody všetkých okupačných veľmocí.²⁶

Spokojní mohli byť všetci. Sovietski zástupcovia s tým, že hoci predkladali plán ako posledný, bol prijatý za finálny. Američania zasa presadili decentralizáciu krajiny a silnú pozíciu pre vojenského veliteľa so širokými právomocami v príslušnom okupačnom pásme. A britská strana bola uspokojená príslubom, že obdobie vojenskej vlády bude krátke, a že neskôr bude podpísaný nový dokument upravujúci dlhodobú správu Nemecka. Existovali aj výhrady – tie sa však koncentrovali skôr na štylistickú a formálnu stránku dokumentu, ako na obsahovú. Ministerstvu vojny USA sa napríklad názov Kontrolná rada nepozdával a presadzovalo názov z predchádzajúcich amerických návrhov, a to pojem Najvyššie velenie. Určitý rozruch medzi Britmi a Američanmi neskôr spôsobil boj o to, ako celý tento kontrolný mechanizmus výstižne pomenovať. Briti odmietali termín „*Vojenská vláda v Nemecku*“ (*Military Government for Germany*), ktorý americká strana vo svojej korešpondencii bežne používala a Američania zasa nechceli pristúpiť na použitie slovíčka „*komisia*“ (*Commission*). Po vzájomnej dohode prijali kompromisné riešenie a obaja nakoniec akceptovali názov Spojenecký kontrolný úrad pre Nemecko (*Allied Control Authority for Germany*).²⁷

Na Jaltskej konferencii²⁸ predstavitelia Veľkej trojky na základe tejto dohody, vypracovanej na pôde Európskej poradnej komisie, odsúhlasili hlavné zásady spoločnej politiky voči Nemecku. Potvrdili, že Kontrolná rada bude sídliť v Berlíne a jej úlohou bude dbať o koordinovanú správu a kontrolu krajiny. V súvislosti s tým, že Francúzsku bolo dodatočne pridelené jedno okupačné pásmo, jeho hlavný veliteľ sa neskôr stal štvrtým členom Kontrolnej rady.²⁹ Systém okupačnej správy v Nemecku bol tak zásluhou EPK jasne vymedzený, ale nedostatok jednoty a postupne sa prehlbujúce názorové rozpory medzi Spojencami signalizovali možnosť, že v jednotlivých okupačných pásmach sa bude realizovať rozličná okupačná politika.

26 FRUS 1944, s. 404-406; *Dějiny diplomacie 1939 – 1945. Diplomacie za druhé světové války*. Praha : Svoboda 1979, s. 478-479. Celý text zmluvy: *Foreign relations of the United States. Conferences at Malta and Yalta, 1945*. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1955, s. 124-127.

27 ZIEMKE, E. F.: *The U. S. Army*, s. 128.

28 Konferencia prebiehala od 4. do 11. februára 1945.

29 BROGI, A.: *A Question of Self-Esteem: The United States and the Cold War Choices in France and Italy, 1944-1958*. Westport: Praeger Publishers, 2001, s. 37; *Mezinárodní konference 1943 – 1945. Dokumenty*. Praha 1985, s. 318.